

Opening Academisch Jaar Universiteit Utrecht 2 september 2024

Lezing Antoine Buyse

*Als ik boven op de Dom sta, kijk ik even naar benee.*¹ En dan zie ik een lange, statige dame over het Domplein lopen. Het is april 1948. Naast haar en achter haar lopen heren in zwarte toga's – het zijn de rector en hoogleraren van de Universiteit Utrecht, dan nog allemaal mannen. Zij vergezellen haar in het cortège, op weg om haar een eredoctoraat toe te kennen in deze Domkerk. Haar naam is Eleanor Roosevelt. Als voormalige presidentsvrouw van wijlen Franklin Delano Roosevelt leidt ze in die tijd de onderhandelingen bij de piepjonge organisatie van de Verenigde Naties om te komen tot een Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens. Die zal later dat jaar – op 10 december 1948 – plechtig worden aangenomen door de aangesloten landen.² De Universele Verklaring zal uitgroeien tot het belangrijkste document op het gebied van mensenrechten in de wereld. Met recht een historische mijlpaal. En de rol van Eleanor Roosevelt was cruciaal om de onderhandelaars overeenstemming te laten vinden. Kortom, genoeg redenen voor een eredoctoraat.

De Utrechtse Universiteit zei inderdaad dat Eleanor Roosevelt de eer dubbel en dwars verdiende, maar dan om een heel andere reden. Zij was “een volmaakte moeder van vijf kinderen, [en] een benijdenswaardige grootmoeder van zeventien kleinkinderen”. De toenmalige rector voegde daaraan nog toe: “U krijgt dit eredoctoraat [...] voornamelijk omdat u een vrouw bent.”³

Over die dag in de Domkerk in Utrecht schreef Roosevelt later dat het voelde alsof ze naar een oud schilderij zat te kijken, met al die heren in hun zwarte toga's. En die Universele Verklaring van de Rechten van de Mens? Is die ook als een oud schilderij om naar te kijken? Mooi en historisch belangrijk, maar van weinig praktische of actuele waarde? Het zal u niet verbazen dat deze hoogleraar mensenrechten dat een retorische vraag vindt.

Het kleine document met slechts dertig artikelen is niet alleen een knap staaltje diplomatieke onderhandelingskunst tussen afgevaardigden van China tot Chili en van Canada tot Libanon. Het is ook en vooral een blijvende bron van inspiratie, mobilisatie, verzet en vooruitgang voor miljoenen mensen, en dat al meer dan 75 jaar lang. En, wil ik er als zoon van een vertaler aan toevoegen, de Universele Verklaring is in meer dan

¹ Eerste regels van het bekende Utrechtse 'volkslied' van Herman Berkien.

² Zie voor de officiële Engelstalige tekst: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

³ Ik dank deze anekdote aan het onderzoek van Anya Luscombe en Barbara Oomen, die hierover enkele jaren geleden in het *Digitale UBlad* publiceerden: 'Een eredoctoraat voor een volmaakte moeder van vijf kinderen', 17 april 2014.

500 talen beschikbaar en is daarmee het meest vertaalde document uit de geschiedenis, meer nog dan de Bijbel of de IKEA-catalogus.

Het is zeker niet alleen bij symboliek en inspiratie gebleven. Het document wordt genoemd in tal van grondwetten en vormt de basis voor de vele internationale mensenrechtenverdragen die de wereld nu kent. Zoals het kinderrechtenverdrag of het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, die in lokale rechtbanken zoals in Utrecht wekelijks tientallen malen worden ingeroepen en toegepast. En hoewel een groot deel van de wereld in 1948 nog niet aan tafel zat, heeft de Verklaring een belangrijke inspiratierol gespeeld voor staten die hun onafhankelijkheid bevochten tijdens de dekolonisatie. Afrikaanse landen stonden bijvoorbeeld aan de basis van het allereerste VN-mensenrechtenverdrag, tegen racisme.

En natuurlijk, mensenrechten komen meer in het nieuws als ze worden geschonden dan als ze worden nageleefd. En ja, ze zijn retorische munitie in buitenlandse en binnenlandse politiek van dubbele standaarden van vele landen en organisaties. En uiteraard, over de legitimiteit en het 'waarom' van mensenrechten zijn talloze discussies te voeren. En inderdaad, mensenrechten kennen ook zelf talloze blinde vlekken: in de Verklaring is geen woord te vinden over mensen met een beperking, seksuele oriëntatie of gender-identiteit.

En toch. De logica van mensenrechten is er een van voortgaande inclusie. En toch. De onderliggende principes van menselijke waardigheid, gelijkheid en solidariteit zijn niet minder dan breekijzers gebleken in de handen van sociale bewegingen, die de als 'universeel' verklaarde rechten terecht ook zijn gaan opeisen. Gelijke rechten voor iedereen zijn er immers niet vanzelf gekomen. Dat bleek al in 1948, toen de Indiase afgevaardigde Hansa Mehta, een van de zeer weinige vrouwen aan tafel, er succesvol voor pleitte om in Artikel 1 te zetten 'Alle *mensen* [humans] worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren' in plaats van zoals eerst werd voorgesteld alle *mannen* [men].

Zoals juristen zeggen, mensenrechtendocumenten zijn 'levende instrumenten' en daarmee krijgen ze elke dag opnieuw vorm en relevantie, ook hier en nu. Alleen al in Nederland zijn protesten tegen woningnood of racisme, en uitspraken van rechters over klimaatverandering in *Urgenda* of over etnisch profileren voorbeelden van hoe mensenrechten steeds opnieuw relevant zijn in ons dagelijks leven, binnen en buiten de universiteit.

In 1948 verbonden staten zich plechtig aan een gemeenschappelijk te bereiken ideaal, 'a common standard of achievement'. Maar minder bekend is dat de Universele Verklaring de opdracht om mensenrechten te beschermen en te bevorderen niet

alleen aan staten geeft, maar ook aan ons allemaal én aan 'every *organ of society*'.⁴ En dan bedoel ik niet het gevaarte boven mij, maar iedere groep mensen en iedere organisatie, van bedrijven tot vakbonden en van religieuze groepen tot voetbalverenigingen. En ja, dus ook gemeentes zoals Utrecht, en universiteiten, zoals de onze.

Sta me toe daarom kort iets te zeggen over de rol van onze universiteit. De Universele Verklaring geeft ons al de opdracht om door onderwijs mensenrechten te bevorderen. Dat doen we hier in Utrecht uiteraard al vele decennia in verschillende faculteiten. We kunnen er trots op zijn dat onder onze alumni ook dappere mensenrechtenverdedigers zijn. Ook is er belangrijk en noodzakelijk onderzoek in en tussen de vele vakgebieden over zaken die direct aan mensenrechten raken. Maar mensenrechten kunnen meer zijn dan dat: een leidraad voor de universiteit zelf.

Wat als de universiteit de ambitie opneemt om ook zelf een mensenrechtenactor te willen zijn? We kunnen allemaal genoeg moeilijke keuzes en zelfs dilemma's voor de geest halen, juist ook dit jaar, waarbij dat niet alleen nuttig maar ook cruciaal is: interne gelijkheid en non-discriminatie, toegankelijkheid van ons onderwijs, ruimte voor verschillende stemmen in gesprek en protest, een goede en steeds terugkerende afweging in al dan niet of niet meer samenwerken met externe partners, van bedrijven tot andere universiteiten.

Onze verantwoordelijkheid kan verder strekken dan de drempel van de academie. Kennis is macht. Mensenrechten bieden daarbij geen pasklare antwoorden: geen recht gaat voor het andere en bijna geen recht is absoluut. Maar ze bieden wel afwegingskaders. Ze zouden geen gedachte achteraf moeten zijn. Ze zijn immers ook een kans, zou ik willen betogen, om integraal onderdeel te zijn van *hoe* organisaties als de onze functioneren en beleid voeren. Daarmee zijn de moeilijke keuzes niet verdwenen, noch de dilemma's. Maar mensenrechten bieden wel een kompas. Alleen zo zorgen we ervoor dat we mensenrechten niet alleen onderwijzen en onderzoeken, maar ook zelf in de praktijk proberen te brengen, met vallen en opstaan. Niet alleen als organisatie, maar ook als academische gemeenschap, samen. Dat is ook cruciaal om niet alleen naar de letter maar ook naar de geest bij te dragen aan open en democratische samenlevingen.

De afgelopen twee jaar hebben collega's Hanneke van Eijken, Rebecca van Musscher en ik met talloze anderen aan de UU, op initiatief van documentairemakers en een fotograaf, met onze studenten gewerkt aan een bijzonder project: *Utrecht – stad van mens en recht*.⁵ Een project waarin de actualiteit van de Universele Verklaring van de

⁴ Preambule van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.

⁵ Zie onze website voor een algemeen publiek: www.uu.nl/uvrm voor de teksten, films en foto's.

**Universiteit
Utrecht**

Rechten van de Mens in ons dagelijks leven in Utrecht wordt verbeeld. Studenten hebben technisch-juridisch jargon toegankelijk leren opschrijven voor een groot publiek en onze maatschappelijke partners hebben hen inspiratie gegeven. Op film en foto kunt u zien hoe Utrechters dat doen: hoe Jamil jongeren in Overvecht met sport begeleidt, of hoe Tessa als jeugdrechter gezinnen in heel moeilijke situaties helpt, of hoe basisschoolleerling Lea geniet van haar recht op vakantie en vrije tijd. Vandaag hoort en ziet u, op beeldscherm en podium, hoe mensenrechten onze studenten, onszelf als wetenschappers, en andere Utrechters in de stad kunnen drijven. En juist dát is het levende verhaal van de mensenrechten.

Als Eleanor Roosevelt, anno 2024, vanaf de prachtig gerestaureerde Domtoren omlaag zou kijken, zou ze een stad én een universiteit zien die aardig zijn veranderd ten opzichte van 1948. Maar ze zou denk ik ook constateren dat er nog heel veel werk aan de winkel is. Voor allebei. En, voor *ieder* van ons!
